

TİDİSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Günümüzde Azerbaycan'da Yahudiler ve Kurumları

Jews and Their Institutions in Azerbaijan Nowadays

Eldar HASANOĞLU*

Geliş/Submitted: 19.08.2022
Kabul/Accepted: 25.09.2022
Yayın/Published: 27.09.2022

Citation / Atıf

Hasanoğlu, E. (2022). Günümüzde Azerbaycan'da Yahudiler ve kurumları. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (34), 193-213.

Hasanoğlu, E. (2022). Jews and their institutions in Azerbaijan nowadays. *The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 9 (34), 193-213.

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Article Information:

Research Article

 10.29228/TIDSAD.64210

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.

This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, eldarhasanoglu@gmail.com

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Günümüzde Azerbaycan'da Yahudiler ve Kurumları¹

Jews and Their Institutions in Azerbaijan Nowadays

Doç. Dr. Eldar HASANOĞLU

 z: Eski  a lardan itibaren Yahudilerin yaşadığı yerlerden biri de Azerbaycan'dır. 1948'de İsrail kurulduktan sonra, yine SSCB'nin dağılmasının ardından ülkedeki Yahudiler g   edince sayıları azalmıştır. İstatisti e göre günümüzde ülkedeki Yahudilerin sayısı 7.500-15.500 arasında değişmektedir. H li hazırda Yahudiler yoğun olarak Bak  ve çevresinde ikamet etmektedirler. Kuba şehrinde Kırmızı Kasaba sadece Yahudilerin yaşadığı yerleşim birimidir. Ayrıca Oğuz, Gence gibi şehirlerde de Yahudilerin yaşadığı bilinmektedir. Günümüzde Azerbaycan'da Da  Yahudileri, Avrupa Yahudileri ve Gürcistan Yahudileri olmak üzere    Yahudi grup bulunmaktadır. Dini Kurumlarla İlgili Devlet Komitesi'nde 8 farklı isimli Yahudi cemaati kayıtlıdır. Dünyadaki diğer Yahudilerle ilişkileri dolayısıyla küresel a a sahip olmaları Azerbaycan Yahudilerine çeşitli ba lamalarda ülkeye katkıda bulunma imk n  vermektedir. Onlar İsrail ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerde de köprü olmaktadırlar. Yahudilere karşı devlet ve halk nezdinde dışlayıcılık olmadığı gibi antisemitizme karşı devlet mücadele etmektedir. Sinagogları, okulları, müzeleri, farklı kültürle ilgili vakıf ve yardım dernekleri olan Yahudileri Azerbaycan'da yaşamlarını rahat a s rd rmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinler tarihi, Yahudilik, Azerbaycan Yahudileri, da  Yahudileri.

Abstract: Azerbaijan is one of the places where Jews have lived since ancient times. After the establishment of Israel in 1948 and after the collapse of the Soviet Union they immigrated from Azerbaijan and their number decreased. According to statistics, the number of Jews in the country today varies between 7,500 and 15,500. Jews reside in Baku and its environs. The Red Town in the city of Quba is settled only by the Jews. In addition, it is known that Jews reside in several cities such as Oguz and Ganja. Today, there are three Jewish groups in Azerbaijan: Mountain Jews, European Jews and Georgian Jews. There are 8 Jewish communities registered in the State Committee on Religious Institutions. Due to their relations with the other Jews all-around the world, they have a global network which gives them the opportunity to contribute to the country in various contexts. They are also a bridge in the relations between Israel and Azerbaijan. There is no discrimination against the Jews in the eyes of the state and the people, and the state struggle against anti-Semitism. With their synagogues, schools, museums, different cultural foundations and charity associations the Jews live comfortably in Azerbaijan.

Keywords: History of religions, Judaism, Jews of Azerbaijan, mountain Jews.

¹ "COPE-Dergi Edit rleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu  alışma için herhangi bir  ıkar  atışması bildirilmemiştir. Bu  alışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

Giriş

Yahudiler Azerbaycan'da yaşayan azınlıklardan biri olup buradaki tarihleri bin yıldan fazladır. Coğrafi olarak Kafkasya Yahudileri grubuna dahil edilen Azerbaycan Yahudileri sürgündeki en eski gruplardan biri sayılırlar.² Bazıları Yahudilerin Azerbaycan topraklarında yerleşmesini, onların tarihte ilk defa vatanlarından sürüldükleri M.Ö. 720'lerdeki Asur Sürgünü'ne veya o dönemde son devletinin de yıkıldığı M.Ö. 586'daki Babil Sürgünü'ne kadar dayandırıp kadim bir tarihle bağlantı kursalar da³ bu konuda arkeolojik bir bulgu henüz tespit edilmemiştir. Kaynaklarda bu konuda yer alan bilgilerin kaynağı da Yahudiler tarafından dile getirilen sözlü anlatılardan öteye geçmemektedir.⁴ Ayrıca, Yahudiler burada çok eskiden itibaren yaşamış olsalar da M.S. 1-6. yüzyıllardaki Yahudi entelektüel birikimini içeren *Talmud*'da ve o dönemdeki *Midraş* türü kaynaklarda net tarih konusunda çıkarımda bulunmaya yarayan bir işarete rastlanmaz.⁵ Mevcut bilgilere göre Yahudilerin Azerbaycan topraklarına yerleşmelerinin kesin tarihi M.S. 7. yüzyıldan daha geç değildir.⁶ 1990'da Bakü ve Kuba civarında rastlanan bulgular, ilgili yüzyılda Azerbaycan topraklarında Yahudi yerleşimine işaret eder.⁷ Yahudilik Ansiklopedisi Azerbaycan Yahudileri hakkında ilk dokümanın 12. yüzyıla ait olduğunu ifade eder.⁸ Günümüze kadar kuzeyi ve güneyiyle Azerbaycan topraklarında yaşayan Yahudiler toplumun eşit üyesi olmuşlardır ve onların toplumsal dışlanmaya maruz kalmalarına dair kayıt bulunmamaktadır. Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde hatırı sayılır miktarda Yahudi nüfus yaşamaktadır. Onlar yoğun olarak Bakü'de ve Sumgayit, Kuba gibi çevre illerde yaşamaktadırlar. Ancak bunun dışındaki illerde de Yahudilere rastlanılır.

Günümüzde Azerbaycan'da Yahudiler cemaat yapılanması olarak Dağ Yahudileri, Aşkenazlar ve Gürcistan Yahudileri gibi büyük topluluklara ayrılmaktadır. Bununla birlikte tarih boyunca Kırımçaklar, Buhara Yahudileri, Kürt Yahudiler, Gerim ve Subbotnikler gibi küçük çaplı grupların da burada mevcudiyetinden bahsedilmiştir.⁹ Günümüzde Yahudiler yoğun olarak şehirlerde yaşıyor olsalar da tarihi süreç içerisinde daha çok kırsal kesimde varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir. Şehirleşme 1917 devrimi itibarıyla başlamış, bu

² Mordehay Altşuler, *Yehudey Mizrah Kavkaz: Toldot ha-Yehudim ha-Harariim mi-Reşit ha-Mea ha-Teşa Esre*, Yerusalayim: Ben Zvi, 1990, s. 32; Irena Vladimirsky, "Caucasus and Central Asia: Jews in the Caucasus", *Encyclopedia of the Jewish Diaspora: origins, experiences and culture*, vol. III/2, ed. M. Avrum Ehrlich, Greenwood Press, Santa Barbara 2009, s. 1093.

³ Thomas H. Perdue, *Passover & Sukkot*, Author House, Bloomington 2011, s. 655; Vladimirsky, "Caucasus and Central Asia: Jews in the Caucasus", III/2, s. 1093. Kökenle ilgili detaylı bilgi ve kaynaklar için bkz., Cabir Osmanlı, *Azerbaycan Dağ Yahudileri (tarihi, dini ve sosyo-kültürel açıdan bir araştırma)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi, Bursa 2021, ss. 13-22.

⁴ *Azerbaijan: Mountain Jews, Urban Muslims*, ed. Nina Benzoo], Museum of Music and Ethnography, Haif:1992, s. 153.

⁵ Walter J. Fischel, "Azerbaijan in Jewish history", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 22, 1953, s. 2.

⁶ Kemal Polat, "Azerbaycan'da Yahudilik ve Dağ Yahudileri", *Bütün Yönleriyle Yahudilik*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2012, s. 149-150.

⁷ "Azerbaidjan", *Elektronnaya Evreyskaya Ençiklopediya*, <https://eleven.co.il/article/10098> (erişim tarihi: 24.01.2022)

⁸ Walter Joseph Fischel, "Azerbaijan", *Encyclopaedia Judaica*, vol. II, 2nd ed., s. 766.

⁹ Polat, "Azerbaycan'da Yahudilik ve Dağ Yahudileri", s. 150; "Azerbaijan", World Jewish Congress, <https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/AZ> (erişim tarihi: 08.01.2022)

yıl ve sonraki yıllarda pek çoğu Bakü'ye yerleşmiştir. Örneğin İsmayilli şehrine bağlı Yahudilerin yaşadığı Mücü tamamen boşalmış, yaklaşık 3.500 Kuba Yahudisi Bakü'ye göç etmiştir. Böylece o yıllar itibarıyla Bakü en önemli Yahudi yerleşim merkezi haline gelmiştir. Azerbaycan Yahudilerinin sayısı 1926'da yapılan sayıma göre 26.500 civarında, 1959'daki sayıma göre ise 40.204 kadar olmuştur. Bunlardan 38.917'si şehirlerde yaşıyordu. Sadece Bakü ve çevresinde yaşayan Yahudilerin sayısı 29.197'di.¹⁰ 1970'te yapılan sayıma göre ülkedeki Yahudi sayısı 41.288 iken (SSCB ile İsrail arasındaki ilişkilerin iyileşmesi sebebiyle 1972-1978 yılları arasında 3.000 civarında Yahudi İsrail'e göç etmiştir.¹¹) 1989'da 30.800'e düşmüştür. Bunlardan 22.700'ü sadece Bakü'de yaşayan Aşkenazlardı. İsrail'e ve diğer ülkelere yapılan göç nedeniyle günümüzde bu sayı ciddi miktarda azalmıştır.¹²

Eldeki çalışma günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bulunan Yahudi nüfusu konusunu ele almakta ve onların oluşturdukları kurumları tanıtmaktadır. Bu yüzden çalışma Kuzey Azerbaycan diye bilinen ve başkent Bakü'ye bağlı sınırlar içerisindeki Yahudiler üzerine odaklanmayı hedeflediği için günümüzde İran İslam Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Güney Azerbaycan topraklarındaki Yahudiler konu dışında kalmaktadır. Ayrıca, çalışma günümüzdeki durumla ilgilendiği için güncelle direkt bağı olmadığı sürece tarihi bilgilere girmemeyi hedeflemektedir. Nitekim konu üzerine 19. ve 20. yüzyılın başlarında Dağ Yahudileri özelinde yapılan çalışmaların kolonyal bakış açısıyla hazırlandığı için farklı açılardan gerçeklerle uyuşmadığı ve sonraki süreçte onlardaki bilgileri esas alan çalışmaların da aynı hatalarla malul olduğu, bu yüzden de günümüzdeki tabloyu ifade etmeyeceği günümüz saha araştırmacıları tarafından vurgulanmaktadır.¹³

Yahudi Nüfusun Genel Panoraması

Halkının neredeyse tamamı Müslüman olan Azerbaycan'da Yahudi nüfusun varlığı kronolojik düzenlilik arz etmektedir. Bazıları günümüzde artık varlığını sürdürmese de, tarih boyunca Azerbaycan'da pek çok Yahudi topluluğu bulunmuş, uzun tarihi geçmiş toplumsal çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. İlk yerleşim tarihi hakkında farklı görüşler olmakla birlikte, Yahudilerin eski çağlardan itibaren burada yaşadıkları bilinmektedir. Asırlar boyunca Yahudiler yerli halk ile uyumlu bir şekilde yaşarken kendi kimliklerini koruyabilmiş, genel toplum mozaiki içerisinde ayrıcalıklarını temayüz ettirmişlerdir. Diğer toplum kesimlerinde olduğu gibi Yahudiler arasında da SSCB dönemindeki olaylardan etkilenenler olduğu gibi direnenler de olmuş, bazıları devletin resmi politikalarına kendisini kaptırırken bazıları da kimliğini muhafaza edebilmiştir. SSCB döneminde takip edilen din ve kimlik politikası sonucu olarak ülkedeki pek çok Yahudi dini vecibeleri ifa etme açısından yeterli hassasiyete sahip olmayınca Şabat/Cumartesi çalışma yasağı ve bayramlar gibi belirgin kurallar hariç, birtakım gelenekler de uygulanmayınca artık unutulmuştur.¹⁴ Ancak bu deformasyon toplumsal aidiyet bakımından aynı düzeyde etkin olmamış,

¹⁰ Yehuda Slutsky and Eliyahu Feldman, "Azerbaijan", *Encyclopaedia Judaica*, vol. II, 2nd ed., s. 767.

¹¹ James Minahan, "Juhuro", *Ethnic groups of North, East and Central Asia: an encyclopedia*, Greenwood Press, Santa Barbara 2014, s. 126.

¹² Michael Beizer, "Azerbaijan", *Encyclopaedia Judaica*, vol. II, 2nd ed., s. 767.

¹³ Sascha L. Goluboff, "Are they Jews or Asians? a cautionary tale about Mountain Jewish Ethnography", *Slavic Review*, 63/1, 2004, s. 115, 135.

¹⁴ Tural Ahmadov, "Modus Vivendi: Jewish minority within Muslim majority", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 827.

dini kurallara uymayanlar dahi etnik kimlik bilincini belli ölçüde muhafaza edebilmiş, Yahudi olduklarını unutmamışlardır. Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasının ardından oluşan serbestlik ortamı ve İsrail ile iyi ilişkilerin oluşturduğu imkânlar onlardaki aidiyet bilincinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Günümüzde Yahudiler temelde Bakü, Kuba ve Oğuz (eski ismi Vartaşen) olmak üzere Azerbaycan'ın farklı şehirlerine dağılmıştır.¹⁵ Asırlarla ölçülen uzun tarihi geçmişleri nedeniyle pek çok bölgede Yahudilerin yaşadığına ilişkin bilgiler kaynaklarda yer almaktadır. Ancak yerleşim yerleriyle ilgili bilgiler tarihi bilgi olarak doğru olsa da sahadaki güncel verilerle sürekli güncellenmemesi, özellikle seyrek nüfusa sahip olan şehirler bağlamında konuyu güncel çerçevede ele almayı zorlaştıran faktörlerin başında gelmektedir. Merkez şehirler için ise bu durum söz konusu olmayıp onlar yoğun Yahudi nüfusa ev sahipliği yapmaktadırlar. Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerin başında başkent Bakü gelmektedir. Yahudiler ülkenin sanayi, ticaret, eğitim, sanat vs. merkezi olması dolayısıyla Bakü'de ve neredeyse bitişik olan Sumgayit'te yoğunlaşmışlardır. Bunun dışında Kuba ve Oğuz şehirleri öne çıkmaktadır. Bakü'nün kuzeyinde yaklaşık iki saat mesafede olan Kuba şehrindeki Kırmızı Kasaba sadece Yahudiler tarafından meskûn olup dünyada İsrail dışında sadece Yahudilerin yaşadığı tek yerleşim birimi olması yönüyle küresel çapta bir üne sahiptir.¹⁶ 1742'de bölgenin amiri Hüseyin Ali Han tarafından Yahudilerin rahatça yaşamaları için Gudyalçay isimli nehrin kenarında kurulmuştur.¹⁷ Halk dilinde Kafkaslar'ın Kudüs'ü şeklinde de tanımlanan Kırmızı Kasaba eskiden Yahudi Kasabası diye adlandırılırken isminin SSCB döneminde değiştirildiği ifade edilir.¹⁸ Dört bin civarında nüfusa sahip olan bu kasabada Yahudi yaşamı için gerekli her imkân mevcuttur. Ticaret, eğitim vs. nedenlerle Azerbaycan'dan giden Yahudilerin yaz aylarında tatil için ülkeye dönmeyi tercih etmesi sebebiyle özellikle mevsimsel olarak burada Yahudi nüfusun arttığı müşahade edilmektedir. Bakü'den batıya, ülkenin içerilerine doğru yaklaşık üç saatlik mesafede yer alan Oğuz şehri de yakın geçmişe kadar hatırı sayılır miktarda Yahudilerin yaşadığı yerd. Yurtdışına göç nedeniyle sayıları azalsa da şehir halen belli sayıda Yahudiye ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca, SSCB döneminde İsmayılı, Göyçay, Şamahı, Şabran Haçmaz gibi Bakü-Kuba-Oğuz üçgeninde yer alan şehirler ile Gence, Şeki, Yevlah, Celilabad, Lenkeran gibi şehirler de Yahudilere ev sahipliği yapmıştır. Ne var ki bu şehirlerdeki Yahudilerin ya Bakü'ye, ya da yurtdışına göçleri sonucunda geride kalanların sayısı hâlihazırda bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar olup cemaat yok olmaya yüz tutmuştur.¹⁹

Kimlik ve Sayı Bağlamında Yahudi Nüfusu

Azerbaycan'da Yahudi nüfus hakkında bilgi veren kaynaklar tarih boyunca Azer-

¹⁵ Namiq Zeyneddin, "Azerbaycan'da Yehudilik", *Dövlət və Din: ictimai fikir toplusu*, 2/ 10, 2009, s. 32; Polat, "Azerbaycan'da Yahudilik ve Dağ Yahudileri", 150.

¹⁶ Victoria Williams, "Juhuro", *Indigenous Peoples: an Encyclopedia of Culture, History, and Threats to Survival*, vol. II., ed. Victoria R. Williams, Greenwood Press, Santa Barbara 2020, s. 508.

¹⁷ Rabbi Israel Barouk, *The Jews of Azerbaijan*, Berkeley Press, Moorpark 2017, ss. 17-18.

¹⁸ Ahmadov, "Modus Vivendi: Jewish minority within Muslim majority", s. 830.

¹⁹ Barouk, *The Jews of Azerbaijan*, 8; <https://jewishheritage.org/jewish-heritage-in-azerbaijan> (erişim tarihi: 29.01.2022); <https://az.amerisitestorage.com/7303-historic-sites-in-azerbaijan.html> (erişim tarihi: 30.01.2022) ; "History of the Azerbaijan Jewish Community", <http://jewseurasia.org/page258> (erişim tarihi: 10.07.2022).

baycan topraklarında Kırımçaklar, Buhara Yahudileri, Kürt Yahudiler, Gerim ve Subbotnikler, Dağ Yahudileri, Aşkenazlar ve Gürcistan Yahudileri gibi farklı Yahudi grupların varlığından bahseder.²⁰ Sayı itibarıyla ülkede en büyük Yahudi cemaati Dağ Yahudileridir.²¹ Eski çağlardan itibaren Yahudileri barındıran ülkede Yahudi nüfusun varlığı on binlerle ölçülse de SSCB döneminde “*aliya*” olarak adlandırılan İsrail’e göç dalgaları sonucunda sayıları azalmaya yüz tutmuştur. Kudüs İbrani Üniversitesi’nden Sergio Della Pergola’nın sunduğu istatistiğe göre 1980’de Azerbaycan’da 44.300 Yahudi yaşamıştır ve Yahudi nüfus sıralamasında Azerbaycan dünyada 16. sırada bulunmuştur.²² Ancak bu tarihten sonra da Yahudiler ülkeden göç etmeğe devam etmişlerdir ve geline nokta bu sayı ciddi ölçüde azalmıştır. Pergola’nın sunduğu istatistiğe göre 2019’da Azerbaycan’da Yahudilerin sayısı 7.500 olup ebeveynlerinden birinin Yahudi olanların sayısı da buraya eklendiğinde toplam sayı 10.500 olarak hesaplanmıştır. Bu sayıya hanedeki Yahudi olmayanlar da eklendiğinde genişletilmiş nüfus sayısının 15.500 olduğu ifade edilmiştir.²³

Mezkûr sayılarla ilgili dikkat edilmesi gereken husus, bu rakamların resmi istatistiği ifade etmesidir. Oysaki bunun dışında toplum içerisinde Yahudi soyu ile bağ kurabilen bir kitlenin olduğu bilinmektedir. Çünkü Yahudilerin (özellikle kadınlar) uzun yıllar içerisinde ülkede çevrelerinden etkilenerek farklı saiklerle İslam’ı veya Hristiyanlığı kabul ettiği bilinmektedir.²⁴ Ancak tarihsel süreç içerisinde onlardan bazıları mevcut inancında istikrarlıyken bazılarının da ekonomik vs. nedenlerden veya eski kimliğine duyduğu içsel bağdan dolayı zamanla Yahudiliğe meylettiği gözlemlenmektedir. Onların çocukları zaman zaman kendileriyle Yahudilik arasında bir bağlantı olduğunu dile getirmektedir. Yine, 20. yüzyılın başları gibi uzun zaman önce yerli kadınlarla evlenmeye maddi güç yetiremeyenlerin Yahudi kızları kaçırıp onlarla evlendikleri ifade edilir. Bu kızlar aileleri tarafından reddediliyor, yeni ailenin göreneklerini kabul ettiği gibi kendi eski dini inancı dikkate alınmıyordu. Binaenaleyh, 1990’larda bağımsızlıktan sonra Azerbaycan’da bazıları büyükannelelerinin Yahudi olduğu iddiasını gündeme getirmiştir. O dönemde Azerbaycan’ın içinde bulunduğu ekonomik zorluktan dolayı bu insanlar arasında “Yahudi soylu belgesi” temin ederek İsrail’e göç edenler mevcuttu. İşaret edilmelidir ki bu iddia ile ortaya çıkanların hepsinin iddiası gerçeğe uygun olmayıp ekonomik gayelerle İsrail’e göç etmek için bir çare olarak değerlendiriliyordu. Nitekim bu şekilde “Yahudi soylu belgesi” ile İsrail’e göç edenlerden bazıları orada beklediği ekonomik imkânları bulamayınca tekrar geri dönmüşlerdir.²⁵ Bu açıdan bahis konusu husus resmi istatistiği etkileyecek bir faktör sayılabilir ve tam sayı hakkında rakam vermeyi de zorlaştırmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılar bu

²⁰ Polat, “Azerbaycan’da Yahudilik ve Dağ Yahudileri”, s. 150; World Jewish Congress, “Azerbaijan”, <https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/AZ>.

²¹ Murad Salmanov, “Geçmişten bugüne Azerbaycan Yahudileri”, *Şalom Gazetesi*, 10.02.2021, <https://www.salom.com.tr/haber/117498/gecmisten-bugune-azerbaycan-yahudileri> (erişim tarihi 05.02.2022)

²² Sergio DellaPergola, “World Jewish population 2019”, *American Jewish Year Book 2019: the annual record of the North American Jewish communities since 1899*, ed. Arnold Dashefsky and Ira M. Sheskin, Springer, Cham 2019, s. 287.

²³ DellaPergola, “World Jewish population 2019”, s. 332.

²⁴ Varvara Krasutskaya, “Lost tribe of Israel: the Jews of Daghestan”, *Pro Georgia: Journal of Kartvelological Studies*, 28, 2018, ss. 243-244.

²⁵ Krasutskaya, “Lost tribe of Israel”, s. 252.

duruma dikkat çekmekte, İsrail Konsolosluğu'nun sunduğu resmi istatistik ile cemaat liderlerinin sunduğu tahmini rakamlar arasındaki farklılığa işaret etmektedirler.²⁶

Bu bağlamda altı çizilmesi gereken bir başka husus, Azerbaycan'daki Yahudi nüfusla ilgili bilgi veren kaynakların literatürdeki tarihi bilgiyi güncellemeden aktarmalarının oluşturduğu veya teolojik içeriğin farkında olmamanın sebep olduğu yanlış anlaşımaların ortaya çıkmasıdır. Konuyla ilgili bazı kaynaklar Celilabad iline bağlı Privolnoye ve Kirovka isimli yerleşim birimlerinde²⁷ Yahudilerden Gerim ve Sabbatarian/Subbotnik adlı grubun yaşadığını anlatmaktadır. Hatta bazıları onların sayısının 1.300 civarında olduğu gibi net güncel durumu anlatır tarzında bir üslup benimsenmiştir.²⁸ Oysaki bu bilgiye temkinli yaklaşılması gerekir. İlk başta ifade edilmelidir ki, söz konusu yerleşim birimlerinde bahsedilen Yahudi varlığı günümüzdeki veriyi ifade etmeyip 1990'larda kalan durumu yansıtmaktadır.²⁹ Nitekim bu durum bazı kaynaklarda açıklığa kavuşturularak söz konusu grubun SSCB'nin yıkılmasına az kala Rusya'ya göç ettiği, artık Azerbaycan'da yaşamadığı ifade edilmiştir.³⁰ Ayrıca, söz konusu yerlerde yaşayan grubun teolojik özelliği onların kimliğini belirlemede önemli bir ipucu olabilir. Bahis konusu yerleşim birimleri 19-20. yüzyıllarda Celilabad'a yapılan tehcirler sonucu oluşan Rus semtleri olarak bilinmektedir. Buraya sürülen göçmenler esasen Malakanlar ismiyle adlanan gruptur. Malakanlar Hristiyan inancında olsalar da Yahudiliğin bazı uygulamalarını benimsemekle onlara benzerler.³¹ Bu noktada, Celilabad'da yaşadığı ifade edilen Gerim ve Sabbatarian/Subbotnik adlı Yahudi grup kavramsal olarak analiz edildiğinde yanlış anlaşılma ortadan kalkmış olacaktır. Gerim kavramı Yahudiliğe sonradan girenleri ifade eder; asırlar boyunca pratikte Yahudilikte din yayma faaliyeti pek mümkün olmadığı için bu kavram teorik bir kimlik statüsünü belirtir. Sabbatarian/Subbotnik kavramı ise Hristiyan olduğu halde Yahudi uygulamaları benimseyenleri niteler.³² Burada konuyla ilgili olan Azerbaycan'daki Subbotnikler içerisindeki Ger Subbotnik grubudur. Bu grup Sabbatarian/Subbotnik grubun içerisinde kendisini aleni olarak Yahudi sayan ve Yahudi uygulamalarını benimseyen bir topluluğun ismidir. Topluluğun ismindeki Ger kısmı onların Yahudiliği sonradan benimsediğini ortaya

²⁶ Rashad Guseinov, "The main development trends in bilateral relations between Azerbaijan and Israel", *The Caucasus & Globalization*, 2/1, 2008, s. 43.

²⁷ İl merkezine birkaç kilometre mesafede yer alan Privolnoye günümüzde hala aynı ismini sürdürmektedir. Kirovka ise Celilabad artık iline birleşmiştir.

²⁸ "General information on Azerbaijani Jewish organizations", <http://jewseurasia.org/page423> (erişim tarihi: 05.04.2022); Guseinov, "The main development trends in bilateral relations between Azerbaijan and Israel", s. 43.

²⁹ Celilabad'da ilgili idari birime ulaştığımızda bu bilginin güncel olmadığı bilgisine ulaştık. Ayrıca, bahis konusu ilden olmamız hasebiyle sahada geniş çaplı araştırma yapma imkânımız oldu ve 2000'lerde Privolnoye köyünde sadece bir Yahudi öğretmen kadının olduğu, emekliye ayrıldığı ve başka bir yere göç ettiği bilgisine ulaştık.

³⁰ Salmanov, "Geçmişten bugüne Azerbaycan Yahudileri", <https://www.salom.com.tr/haber/117498/gecmisten-bugune-azerbaycan-yahudileri>.

³¹ Malakanlar hakkında bkz. J. Gordon Melton, "Molokans", *Religions of the world: a comprehensive encyclopedia of beliefs and practices*, vol. IV, Greenwood Press, Santa Barbara 2010, 2nd ed., ss. 1926-1927; Elshan Musayev, *Azerbaycan'da Hristiyanlık ve çağdaş Hristiyan akımları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora. tezi, İstanbul 2005, ss. 124-134.

³² Sabbatarianlar hakkında bkz. J. Gordon Melton, "Sabbatarianism", *Religions of the world: a comprehensive encyclopedia of beliefs and practices*, vol. VI, Greenwood Press, Santa Barbara 2010, 2nd ed., ss. 2489-2490; Musayev, *Azerbaycan'da Hristiyanlık*, ss. 139-141.

koymaktadır. Görünen o ki saf kan Yahudi soylu olmadıkları için onlar ana gövde Yahudiler tarafından pek benimsenmemiş ve bu isimle isimlendirilmiştir. Geline nokta, bu topluluğun Yahudi tarihi geçmişine sahip olmadığı için pek benimsenmese de pratikte Yahudi uygulamalarını uyguladığı için halk tarafından onlarla eşleştirildiği ama teolojik farklılığın ihmal edildiği, bu durumun da kaynaklara yansıdığı çıkarımı isabetli görünmektedir. Yine bu topluluğun Yahudi uygulamalarını benimsemeleri ortak özelliğiyle sayıca daha kalabalık olan Malakanlar ile eşleştirilmesi ve uygulamalarından hareketle hepsinin Yahudi sayılması varsayılabilir. Nitekim Çar Rusya'sında da Malakanlar ile Subbotnikler'in arasındaki yakınlık nedeniyle Malakan-Subbotnik diye bir nitelemenin ortaya çıktığı bilinmektedir.³³ Dolayısıyla 20. yüzyılda Celilabad'da söz konusu yerleşim birimlerinde belli sayıda Yahudinin olduğu, ancak halk tarafından yanlış benzetilme ile sayılarının daha çok tasavvur edildiği ifade edilebilir. Zaman içerisinde onlar Bakü'ye veya yurtdışına göç ettikleri için günümüzde Celilabad'da Yahudi bulunmamaktadır.

Günümüzde Azerbaycan'daki Yahudi nüfus Dağ Yahudileri,³⁴ Aşkenazlar³⁵ ve Gürçü Yahudiler şeklinde üç grupta toplanmaktadır. Bunlardan ilk ikisi sayıca kalabalık iken sonuncusu ufak bir cemaattir. Onları birbirinden ayıran dini ve tarihi bazı özellikler bulunmaktadır. Azerbaycan Yahudileri üzerine bilimsel çalışmalarda özellikle Dağ Yahudileri grubunun üzerinde fazlaca durulmuştur. Muhtemelen bunun sebebi diğer gruplara kıyasla onların sayıca daha kalabalık ve aynı zamanda burada daha eski olup bir yerde yerli sayılmalarıdır. Nitekim diğer iki gruba kıyasla onlar daha özgün özellikler taşımaktadır ki bu da araştırmacıların konuya eğilmelerini sağlamıştır. Bu isim onlara 19. yüzyılda bölgeyi işgal eden Çarlık döneminde Rus yetkililer tarafından verilmiştir; bunun dışında onlar aslen Cuhut ve Cuhuri diye isimlendirilmişlerdir. Fars diliyle karışık Tat dilinde konuşan Dağ Yahudileri temelde Kuba, Bakü, Oğuz'da ve bu üçgendeki bölgede yaşamaktadırlar. Dağ Yahudilerinden esasen Kuba'da Kırmızı Kasaba'da yaşayanlara Kuboi/Kubalılar, Şamahı'da ve çevresinde yaşayanlar Şirvoni/Şirvanlılar, Oğuz, İsmayılı, Gence şehirlerinde yaşayanlara da Oğuzlular denir. Petrol endüstrisinin gelişmesiyle 19. yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa'dan gelip Bakü'ye yerleşen Aşkenaz Yahudileri sayıca ülkedeki ikinci büyük cemaattir ve esasen Bakü ve civarında yaşamaktadırlar. Almanca ve İbranice'nin karışımından oluşan Yidiş dilini kullanan ülkedeki Aşkenazlar hem tarihte hem günümüzde güçlü küresel ilişkiler ağı vasıtasıyla oldukça faallerdir ve mensuplarının entelektüel ve eğitilmiş olması dolayısıyla diğer gruplar arasında öne çıkmaktadırlar. Kronolojik olarak Aşkenazlara yakın zamanda Azerbaycan'a yerleşen, Gurjim diye de adlanan Gürcüstan Yahudileri ise ufak bir topluluk olup sayıları 500-600 civarındadır.³⁶ Bu üç grubu oluşturanlar

³³ Musayev, *Azerbaycan'da Hristiyanlık*, ss. 139-140.

³⁴ Azerbaycan'daki Dağ Yahudilerinin güncel faaliyetleri hakkında <https://jewish-museum.az/en/>, <https://stmegi.com/> gibi sitelerden bilgiye ulaşılabilir.

³⁵ Azerbaycan'daki Aşkenaz Yahudilerin güncel faaliyetleri hakkında <http://www.ashkenazijews.az/> sitesinden bilgiye ulaşılabilir.

³⁶ Svetlana Danilova, *Mountain Jews: in history and our time*, New York, 2021, ss. 181-202; Goluboff, "Are they Jews or Asians?", s. 117; Krasutskaya, "Lost tribe of Israel", ss. 243-244; "Azerbaycan'da bulunan az nüfuslu halklar", https://www.azerbaijans.com/content_1703_tr.html (erişim tarihi: 21.03.2022); Mehemedeli Qeribli, "Azerbaycanda yehudi icması: dünya ölkelerinde bütün milli azlıkların hesed apardığı toplum", *Bakı Xeber*, 40: 10 (02.03.2021) <https://www.bakixeber.com/siyaset/117402.html> (erişim tarihi: 13.05.2022); Salmanov, "Geçmişten bugüne

kendi aralarında her ne kadar ayrı cemaat ve topluluk şeklinde örgütlenseler de şartlar nedeniyle dışarıya karşı tek yapı görüntüsü arz ettikleri gibi sosyal bağlamı pek çok hususta, örneğin okulda eğitim söz konusu olduğunda birbirini kucaklayan ve sahip çıkan davranışlar sergilemektedir. Yine, Şabat ve bazı dini bayramlarda da cemaat farkı olmadan Yahudilerin bir araya gelip kutlama yaptıkları bilinmektedir.³⁷

Azerbaycan'da yaşayan Yahudiler sayıca çok kalabalık olmasalar da toplumsal ve kurumsal örgütlenme bakımından aktif bir görüntü arz etmektedirler. Azerbaycan'da Diyanet İşleri ile ilgili resmi kurumun sitesinde yer alan bilgilere göre, ülkedeki Yahudilerin resmi kurumlar tarafından onaylanmış toplamda 8 dini cemaatleri olup kayıt tarihleri şu şekildedir: Avrupa Yahudilerinin Bakü Cemaati (24.12.09), Bakü Dağ Yahudileri Cemaati (15.10.09), Gürcü Yahudileri Bakü Cemaati (25.12.09), Sumgayıt Yahudileri Cemaati (08.12.09), Kuba ili Kırmızı Kasaba Dağ Yahudileri Cemaati (16.12.09), Azerbaycan Yahudileri Cemaati (05.12.09), Oğuz ili Yahudi Cemaati (21.12.2016) ve Gence şehri Yahudi Cemaati (20.04.2016).³⁸ Buna ilaveten, Azerbaycan medyasında Bakü şehri Yeruslaim'in Işığı Yahudi Cemaati isimli bir cemaatten bahsedilse de³⁹ kullanılan güncel resmi kaynakta bu bilgi teyit edilmemiştir.

Yahudilerin Toplumsal Durumu

Azerbaycan bir Müslüman ülkesi olsa da ötekiye gösterilen tolerans nedeniyle toplum yapısındaki uyum ve karşılıklı anlayış sonucu, Yahudiler Azerbaycan toplumuna yüksek entegrasyon gerçekleştirmişlerdir. Tarihi süreç içerisinde Avrupa'daki Yahudiler, getto ismi verilen ayrı mahallelerde yaşamak durumunda bırakılmış olmasına rağmen Azerbaycan'daki birçok Yahudi topluluğu Müslüman komşularıyla bir arada yaşamışlardır. Bu durum farklı dini kimliklere sahip insanların ortak paydalar üzerinden olumlu bir yaşam kültürü geliştirmelerinin örneğidir.⁴⁰ Yerli halkın kültürel değerlerini ve gelenek göreneğini, edebi mirasını içselleştirmiş, sözlü ve yazılı mirasında onları dışlamadan kullanmış, burayı kendilerine ikinci vatan olarak benimsemişlerdir.⁴¹ Nitekim Yahudilerin yerli Müslüman halkın geleneklerini benimsemeye hevesli olmaları da bu farklı din mensupları arasındaki görünmez bariyerlerin erimesini sağlamış ve toplumsal kaynaşmayı geliştirmiş-

Azerbaycan Yahudileri", <https://www.salom.com.tr/haber/117498/gecmisten-bugune-azerbaycan-yahudileri>.

³⁷ "EAJC Director General visits Baku", <http://jewseurasia.org/page84/news51872.html> (erişim tarihi: 08.01.2022)

³⁸ "Qeyri İslam Dini İcmaları", Azerbaycan Respublikası Dini Kurumlarla İş Üzre Dövlət Komitəsi, <https://scwra.gov.az/upload/editor/files/Dini%20qurumlar/QEYR%C4%B0-%C4%B0SLAM%20%D%C4%B0N%C4%B0%20%20%C4%B0CMALARI.pdf> (erişim tarihi: 12.05.2022)

³⁹ Qeribli, "Azerbaycanda yehudi icması", <https://www.baki-xeber.com/siyaset/117402.html>.

⁴⁰ Anadolu topraklarında da benzer değerlendirme için bkz. Abdullah Altuncu - Akın Tercanlı, "Kilis Yahudi Cemaati ve Onlardan Kalan Bir Miras: Kilis Sinagogu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52, 2022, s. 296.

⁴¹ Ayna Elixanova, "Azerbaycan qedim multikultural deyerler diyarı: Yehudi milli-menevi irsinin qorunması", *Risale: Elmi Araşdırmalar Jurnalı*, 18/1, 2020, s. 32.

tir.⁴² Azerbaycan'daki farklı din ve kültüre mensup topluluklar arasındaki ilişkiler İsrail medyasında övülmüş ve bu uyumlu yaşam İslam dünyası için örnek olarak karakterize edilmiştir.⁴³ Yurtdışına göç eden bazı Yahudilerin yazdıkları biyografi veya tarih türü çalışmalarda, Azerbaycan'da şahit oldukları tolerans ve rahatlığın başka hiçbir yerde örneğinin olmadığı vurgulanmaktadır.⁴⁴

Geleneksel olarak Azerbaycan'daki Yahudi aileler, yerli halk gibi ataerkil yapıda olup kadınlardan ev işlerini idare etmesi, erkeklerden ise evin geçimini temin etmesi beklenirdi. Ancak şehirleşme ile birlikte bu durum yerini farklı gelişmelere bırakmıştır. Esasen 1970'lerden sonra Yahudiler yüksek eğitim alıp topluma entegre oldukça kılık kıyafetleri ile birlikte geleneksel yaşam normları da değişmiştir.⁴⁵ Azerbaycan toplumuna entegrasyon Yahudiler arasında asimilasyonu da beraberinde getirmiştir. İşaret edilmelidir ki bu durum bilimsel çalışmalara da konu olmuştur.⁴⁶ Entegrasyona açık olma durumu bir yerde mahalle baskısı ile de bağlantılı sayılabilir. Örneğin sadece Yahudilerden oluşan Kırmızı Kasaba'da veya bazı illerde ikamet eden güçlü cemaat ilişkilerine sahip aileler istisna, özellikle şehirlerde yaşayan Yahudilerin karışık evlilik örneklerine rastlanır.⁴⁷ Yine, dış görünüş açısından arada bir fark olmaması nedeniyle, gelinen noktada örneğin Dağ Yahudileri ile Kafkasya'daki diğer yerli halkları birbirinden ayırt etmek neredeyse imkânsız hale geldiği ifade edilmiştir.⁴⁸ Çocuklara isim verirken yerli halk arasında yaygın isimlerin verilmesinde sakınca görülmemesi de Yahudilerle Müslümanlar arasındaki öteki algısını engelleyen önemli faktörlerden olmuştur. Bu etkenler sonucunda gelinen noktada Azerbaycan toplumunda sıradan insanlar açısından yerli ve öteki/Yahudi ayrımı pek teşhis edilemez bir hususa dönüşmüştür. Bu durum sadece günümüzdeki fenomen olmayıp, Yehuda Cherny (1835-1880) ve İliya Anisimov (1862-1928) gibi özellikle Dağ Yahudilerinin üzerine ilk çalışmalara imza atanlar da onların eski dönemlerden itibaren çevreye çabuk adapte olduklarını ve farksız olduklarını vurgulamışlardır. Bu sebep diğer Diaspora Yahudileri tarafından onların Yahudi olup olmadığını sorgulamaya kadar götürmüştür.⁴⁹

Toplumsal bütünleşmenin yansıması olarak, ülkede Yahudilerin de yüksek mevkiiler tutması olağan dışı bir durum sayılmamaktadır. Yahudiler tarımda, sanayide, ticarete, bilimde, sanatta, mimaride, sporda, idari makamlarda vs. devlet ve kamu kuruluşlarında, yaşamın her aşamasında dışlanmadan çalışma imkânına sahiplerdir. Azerbaycan'da devlet ve toplum nezdinde Yahudilere yabancı muamelesi yapılmamış ve çeşitli yetkili mevkilere

⁴² Murat Ulgul, "Transformation in Israel's traditional partnership and its relations with Azerbaijan", *Politics of Conflict and Cooperation in Eurasia*, ed. Ozgur Tufekci ve dğr], Cambridge Scholar Publishing, Newcastle upon Tyne 2018, s. 117.

⁴³ Arye Gut, "Why did Israel choose Azerbaijan?", *JerusalemPost*, <https://www.jpost.com/blogs/news-from-arye-gut/why-did-israel-choose-azerbaijan-504474> (erişim tarihi: 20.05.2022)

⁴⁴ Elixanova, "Azerbaycan qedim multikultural deyerler diyarı", s. 33.

⁴⁵ Rachel Sharabi, "Dual liminality: marriage rituals of the Mountain Jews in a changing social context", *Journal of Ritual Studies*, 25/1, 2011, s. 27.

⁴⁶ Örnek olarak konuyu ele alan birebir görüşmelere dayalı şu çalışma zikredilebilir: J.M. Clifton ve dğr., *Sociolinguistic situation of the Tat and Mountain Jews in Azerbaijan*, SIL International, 2005.

⁴⁷ Ahmadov, "Modus Vivendi: Jewish minority within Muslim majority", ss. 827-828, 832.

⁴⁸ Krasutskaya, "Lost tribe of Israel", ss. 239-240.

⁴⁹ Goluboff, "Are they Jews or Asians?", ss. 114-115.

getirilmelerine engel konulmamıştır.⁵⁰ Ülkede sanat, spor vs. alanlarda faaliyet gösteren Yahudilerin devlet tarafından ödüllendirilmesi örnekleri⁵¹ onlara gösterilen dikkatin bir göstergesidir. SSCB rejiminden önce, 1918-1920 zarfında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin yönetiminde Yahudilere de yer verilmiştir. Mebus koltukları etnik mensubiyete göre dağıtılırken bir koltuk da Yahudi Milli Konseyi'ne tevdi edilmiş,⁵² bununla kalmayarak Aşkenaz Yahudilerinden olan Yevsey Gindes sağlık bakanı olarak görevlendirilmiştir.⁵³ Nitekim günümüzde de Azerbaycan Millet Meclisi'ndeki milletvekilleri arasında Yahudilerin varlığı sıra dışı bir durum olarak algılanmamaktadır. Dünyadaki diğer Yahudi cemaatler ile sahip oldukları irtibatlar Azerbaycanlı Yahudilere küresel etki imkânları sağlamaktadır ve bu imkânları Azerbaycan'ın lehine kullanmaları onları devlet dairelerinde de muteber konuma yerleştirmektedir. Azerbaycan yönetimi ülkedeki Yahudilere sıcak davranıp toplumsal uyum ve toleransı geliştirici politika izlemekte, onlara yönelik dışlayıcı söylem ve eylemlerin önünü kesmektedir. Devlet, her durumda ülkedeki Yahudileri himaye ettiğini açık şekilde göstermektedir. Örneğin, Yahudi takvimine göre yılbaşı kabul edilen Roş ha-Şana bayramını kutlamak için her yıl Cumhurbaşkanı Yahudi cemaatlere tebrik mesajı göndermektedir.⁵⁴ 2007 Temmuz'da Yahudiler için kutsal gün olması ve çalışma yasağının bulunması hasebiyle üniversitelere giriş sınavının Cumartesi'ne denk gelmemesi karara bağlanmıştır. Ülkedeki Yahudi cemaat liderleri devlet erkânına kolayca ulaşabilmekte, serbest şekilde Holokost anma törenleri düzenleyebilmektedirler.⁵⁵

Tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de Yahudiler, Müslüman nüfus tarafından dışlanmadan varlıklarını sürdürmekte, Azerbaycan'ın barışçıl ortamında antisemitizmden uzak atmosferde huzur içerisinde yaşamaktadırlar. Ne var ki ülkede Yahudilerin iyi durumda olması herkes tarafından olumlu karşılanmamıştır. Azerbaycan'da istikrarı bozmak isteyen bazı kuvveler açısından Yahudiler zayıf halka olarak değerlendirilmiş, onlar hedef alınmakla aynı zamanda Azerbaycan'ın küresel itibarına da darbe indirmeye çalışılmıştır. Ülkedeki istikrarı korumaya çalışan devlet, toplumsal uyumu sağlamada ve antisemitizmi engellemede ciddi çabalar göstermektedir. Nitekim birtakım yurtdışı bazı grupların uzantılarının ülkede Yahudilere karşı taciz ve tecavüz girişimleri engellenmiştir. Ülkede antisemitizmin bulunmadığı pek çok diplomat, devlet adamı ve gazeteci tarafından da övgüyle dile getirilmiş, bu bağlamda İsrail'in Müslüman dünyasında belki de en güçlü müttefikinin Azerbaycan olduğu vurgulanmıştır.⁵⁶ Bakü'deki Aşkenaz cemaati hahambaşısı Şneor Segal İsrail medyasına verdiği röportajında Azerbaycan'daki tolerans ve uyumdan sitayişkâr bir

⁵⁰ Özden Pinar Çankara ve Yavuz Çankara, "İran ve Ermenistan gölgesinde İsrail'in Azerbaycan ile stratejik ilişkileri", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 7/13, 2022, s. 3.

⁵¹ Örneğin, Avrupa Yahudileri Genel Konseyi üyesi Matvey Elizarov'un ve Azerbaycan Devlet Konservatuvarı öğretim üyesi piyanist İvetta Plyam'ın ödüllendirilmesi. ("General information on Azerbaijani Jewish organizations", <http://jewseurasia.org/page423>)

⁵² Malak Nasibli, *Azerbaycan'da devlet siyaseti olarak çokkültürcülük*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara 2019, s. 32.

⁵³ Salmanov, "Geçmişten bugüne Azerbaycan Yahudileri", <https://www.salom.com.tr/haber/117498/gecmisten-bugune-azerbaycan-yahudileri>

⁵⁴ Nasibli, *Azerbaycan'da devlet siyaseti olarak çokkültürcülük*, s. 71.

⁵⁵ "General information on Azerbaijani Jewish organizations", <http://jewseurasia.org/page423> ; Qeribli, "Azerbaycanda Yehudi icması", <https://www.baki-xeber.com/siyaset/117402.html>.

⁵⁶ Andrew C. Kuchins ve dğr., *Azerbaijan in recommending Eurasia: foreign economic and security interests*, CSIS/Rowman Littlefield, Washington/Lanham 2016, s. 23.

üslupla bahsetmiş, devletin kendilerine himayesini her zaman hissettiklerini ve bu yüzden hiçbir zaman ve yerde korku hissetmeden Yahudi yaşamını temsil ettiklerini vurgulamıştır.⁵⁷

Azerbaycan ile İsrail arasındaki ilişkiler bağlamında da Yahudiler etkileyen ve etkilenen durumdadırlar. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından yaklaşık iki ay sonra İsrail onu tanımıştır ve yaklaşık üç ay sonra, 7 Nisan 1992'de diplomatik ilişki başlatmıştır.⁵⁸ Bu süreçte Azerbaycan'daki Yahudilerin ve nitekim daha önce buradan İsrail'e göç eden Yahudilerin de devrede olduğu göz ardı edilmemelidir. Devam eden yıllarda İsrail ile Azerbaycan arasında oluşan iyi diyalog, uluslararası dengeler açısından her iki devletin işine gelmiştir. İran'ın Ermenistan'ı desteklemesine karşı onun aleni düşman kabul ettiği İsrail ile ilişkiler Azerbaycan için İran'a mesaj olmuş, nitekim küresel etkinliğe sahip Yahudi lobisinin desteğini kazanmada Azerbaycan tarafından değerli görülmüştür. Öte yandan, iki ülke arasında geliştirilen tarım ve sanayi, bilimsel ve kültürel ilerleme, enerji, ticaret, iletişim teknolojileri, istihbarat vs. alanlarda ilişkiler taraflara ciddi kazanımlar sağlamıştır.⁵⁹ İsrail ile ilişkilerin düzeyi bazen İran gibi üçüncü tarafları tedirgin etmiş, hatta bu sebeple Azerbaycan yönetimi birtakım ciddi ithamlara maruz kalmıştır. Azerbaycan yönetimi bu ithamları kesin bir dille reddetmiş, İsrail ile ilişkilerinin uluslararası normlara uygun olduğunu ve dış ilişkilerinde bağımsız bir devlet olarak karar verme hakkının olduğunu vurgulamıştır. Tüm bu süreçlerde doğal olarak Azerbaycan Yahudileri bir şekilde etkileyen ve etkilenen konumda yer almışlardır. Ayrıca, İsrail ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin karşılıklı çıkara dayanan stratejik işbirliği niteliğinde olduğu uzmanlar tarafından da dile getirilmiştir.⁶⁰ Nitekim Azerbaycan'ın takip ettiği politika dikkatle analiz edildiğinde söz konusu ithamların asılsız olduğu anlaşılabacaktır. İleri sürülen ithamların gerçeği ifade etmediği, Azerbaycan'ın İsrail ile ilişkilerinde ülke menfaatlerini göz önünde bulundurduğu ve bu doğrultuda yakın ve uzak vadede jeopolitik dengeleri gözeterek adım attığı söylenebilir. Öte yandan, Azerbaycan yönetimi İsrail-Filistin Sorunu hususunda iki devletli çözümünden yana olduğunu açıkça deklare etmiştir.⁶¹ Yine, aradan geçen 30 yıl boyunca İsrail yönetimi tarafından defalarca talep edilmesine rağmen, Azerbaycan uluslararası dengeleri dikkate alarak kendi çıkarlarını korumak amacıyla İsrail'de büyükelçilik açmamıştır. 29.07.2021'de İsrail'de açılan Ticaret ve Turizm temsilciliğinin Azerbaycan'ın

⁵⁷ Qeribli, "Azerbaycanda Yehudi icması", <https://www.baki-xeber.com/siyaset/117402.html>.

⁵⁸ "The State of Israel", <https://mfa.gov.az/en/category/asiya-ve-okeaniya/israil> (erişim tarihi: 25.05.2022)

⁵⁹ İki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili bkz. Çankara-Çankara, "İran ve Ermenistan gölgesinde İsrail'in Azerbaycan ile stratejik ilişkileri", ss. 4-10; Guseinov, "The main development trends in bilateral relations between Azerbaijan and Israel", ss. 44-48.

⁶⁰ Ulgul, "Transformation in Israel's traditional partnerships and its relations with Azerbaijan", 117-124; Alexander Murinson, "The ties between Israel and Azerbaijan", *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, Bar Ilan University, Ramat Gan 2014, s. 12; Alexander Murinson, "Opportunities and challenges in Israeli-Azerbaijani relations", *Caucasus International*, 2/2, 2012, ss. 177-187.

⁶¹ "MFA: Azerbaijan supports two-state solution of Israeli-Palestinian conflict", <https://www.azernews.az/nation/165954.html> (erişim tarihi: 18.04.2022)

İsrail'deki ilk resmi kuruluşu olduğu ifade edilir.⁶² Azerbaycan şimdiye kadar İsrail ile temaslarını resmi olmayan yollardan Azerbaycan Havayolları'nın buradaki temsilciliği üzerinden sürdürmüştür.⁶³ Geçen zaman diliminde Azerbaycan Yahudileri iki ülke arasında köprü olmuş, farklı kurumlarıyla yumuşak güç olarak ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmuşlardır.

Ülkedeki Yahudi nüfusun sahip olduğu küresel ilişki ağı onlar için ülke içinde ve dışında önemli imkânlar kazandırmaktadır. Devlet dairelerinde uluslararası düzlemde diplomasi ve lobi faaliyetleri bağlamında değerli görülen bu ilişkilerin Yahudilere geri dönüşü ülke içerisinde sosyal, ekonomik vs. alanlarda yansımaktadır. İlaveten, bu ilişkiler sıradan halk nezdinde de yurtdışında iş ve eğitim imkânları arayışında oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Bu imkânlarla sahip olmak ve onları devlet ve milletin çıkarları doğrultusunda kullanmak toplum geneli içerisinde Yahudilere itibar kazandırmaktadır. Bunun yanı sıra, ülke içinde ve dışında bilim, sanat, spor vs. alanlarda temayüz etmiş Yahudi füyûrlerin varlığı da bilinmektedir. Örneğin, fizik alanında Nobel ödüllü âlim Leo Landau, yapay zekâ alanında çığır açan araştırmalarıyla ünlü olan matematikçi Lütü Zadeh, din ve mitoloji alanında önemli çalışmalara imza atan Zecharia Schitkin, Rusya Baro başkanı ve Duma üyesi Hasan Mirzoyev, dünya satranç şampiyonu Garry Kasparov, uzay ülkesi Asgardia'nın kurucusu Igor Aşurbeyli vs. gibi figürlerin Azerbaycan kökenli Yahudiler oldukları bilinmektedir.⁶⁴ Bunlar dışında da pek çok iş insanı, sanatçı vs. alanlarda öne çıkan isimlerden geniş liste oluşturulabilir. Azerbaycan Yahudileri bu insan kaynağıyla sürdürdükleri sıkı ilişkilerle hem onlardan faydalanabilmiş hem de bu durumun kazandırdığı imkânları kullanabilmişlerdir.

Yahudi Kurum ve Kuruluşlar

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan Yahudileri özellikle şehirlerde örgütlü bir yapıya sahipti. O dönemde ülkede Yahudilerin organizasyon bakımından ileri durumda olduğu, Bakü'de Siyonizm akımının aktif olmasından anlaşılmaktadır. Bakü, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Çarlık Rusya'sındaki önemli Siyonist merkezlerinden biriydi. Daha 1891'de Bakü'de Hovevey Tsiyon/Siyon Aşıkları akımının şubesi açılmış, 1899'da da ilk Siyonist örgüt kurulmuştur. 1918-1920'deki Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde de Yahudi örgütlenmeler engellenmemiştir.⁶⁵ Cumhuriyet döneminde birkaç dini, kültürel ve eğitim kurumları ile birlikte Bakü'de Yahudi Halk Üniversitesi'nin de kurulduğu ifade edilmektedir.⁶⁶ Ancak Azerbaycan Yahudileri üzerine kaleme alınan pek çok çalışmada, nitekim Azerbaycan'ın o dönemlerini anlatan diğer kaynaklarda böyle bir üniversitenin kurulmasına ilişkin bilgi geçmemektedir. Bu yüzden, abartılı olduğu kanaatiyle söz konusu

⁶² "Azerbaijan opens first trade office in Israel to boost economic ties", <https://www.timesofisrael.com/azerbaijan-opens-first-trade-office-in-israel-to-boost-economic-ties/> (erişim tarihi 29.05.2022)

⁶³ Çankara ve Çankara, "İran ve Ermenistan gölgesinde İsrail'in Azerbaycan ile stratejik ilişkileri", 3.

⁶⁴ Ünlü Azerbaycan Yahudileri hakkında bkz., Barouk, *The Jews of Azerbaijan*, s. 75 ve dvm.

⁶⁵ Shamkhal Abilov, "The Azerbaijan-Israel relations: a non-diplomatic but strategic partnership", *USAK Yearbook of International Politics and Law*, USAK, Ankara 2010, s. 318.

⁶⁶ Salmanov, "Geçmişten bugüne Azerbaycan Yahudileri", <https://www.salom.com.tr/haber/117498/gecmisten-bugune-azerbaycan-yahudileri>

bilgiye temkinle yaklaşılması isabetli olacaktır. 1920'de Azerbaycan'da SSCB rejiminin kurulmasıyla Yahudilere ait dini, kültürel, spor, eğitim vs. kuruluşlara devlet tarafından el konulmuştur.⁶⁷ SSCB döneminde takip edilen politika nedeniyle Yahudilerin başta sinagogları ve okulları olmak üzere kuruluşları kapatılmış, tahrip edilmiş ve neticede bunların kahir ekseriyeti bakımsızlıktan yok olup gitmiştir. Ancak Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasının ardından 1990'lardan itibaren ülkede Yahudilerin yaşamında olumlu gelişmeler yaşanmış, kurumsallaşmanın önü açılmıştır.

Hazırda Azerbaycan'ın farklı şehirlerinde Yahudi nüfusa ait sinagoglar, dini okullar, eğitim kurumları, kulüpler, gençlik merkezi, medya kurumu, kültür merkezi, hayır kurumu vs. gibi çeşitli türde ve ölçekte kurumlar bulunmaktadır. Bu sivil kuruluşlar İsrail ile Azerbaycan arasındaki iyi stratejik ilişkilerle ilintili olup onlardan beslendiği gibi farklı açılardan katkılar da sunmaktadır. Azerbaycan'daki Yahudi kuruluşların faaliyeti aktif, düzenli ve programlı olup titiz çalışmalarla Yahudi nüfusun bilinçlerini ve birlikteliklerini kaybetmemelerini temin etmektedir. Ayrıca bu kuruluşlar vasıtasıyla küresel Yahudi ağı ile bağlantı içerisinde olan Azerbaycan Yahudileri dünyadaki gelişmelere kolayca erişebilmeleri dolayısıyla ufak bir topluluktan beklenmeyen biçimde ticari, teknolojik, bilimsel vs. alanlarda büyük adımlar atabilmekte ve ülkedeki genel nüfus içerisinde kendileri için itibarlı bir topluluk imajı çizebilmektedirler. Bu küresel ilişkiler neticesinde Azerbaycan Yahudileri ülkede Yahudi mirasının muhafazası bağlamında sadece ülke içi Yahudilerin desteğiyle sınırlı kalmayıp yurtdışından da ciddi destek almaktadırlar. Azerbaycan İsrail Dostluk Derneği/AZİZ, Yahudi geleneklerini muhafaza derneği/BİRGE gibi yerli kuruluşların yanı sıra Yahudi Ajansı/Sohnut gibi İsrail devlet kurumu,⁶⁸ American Jewish Joint Distribution Committee⁶⁹ ve Vaad le-Hatzola Nidhey Yisroel⁷⁰ gibi yurtdışı Yahudi sivil toplum kuruluşları bu bağlamda öne çıkmaktadır.⁷¹

Günümüzde Azerbaycan Yahudileri özgür ve engelsiz bir şekilde ibadetlerini icra edebilecekleri sinagoglara sahiptirler. Bu bağlamda devlet tarafından onlara her türlü imkânlar oluşturulmuştur. Hazırda ülke genelinde en az yedi sinagog aktif olarak hizmet vermektedir; bunlardan 3 tanesi Kuba'da Kırmızı Kasaba'da, 2'si Bakü'de ve 2'si de Oğuz'dadır. Cemaat dağılımına göre bu sinagoglardan 5'i Dağ Yahudilerine ait iken geri kalanı birer tane olmak üzere Aşkenazlar ve Gürcü Yahudilerine aittir. Bunun dışında vazalar ve dini sohbetler amacıyla insanların bir araya geldiği lokal, arınma ve ritüel temizliği yapmak için mikve ve koşer/helal gıda kurallarına uygun restoran gibi dini hüviyeti öne çıkan oluşumlar da bulunmaktadır. Bağımsızlığın ardından Azerbaycan'da Yahudiler sinagoglarının yeniden inşasında veya eski sinagoglarının restorasyonu ve tadilatında herhangi bir engel ile karşılaşmamış, farklı tarihlerde sinagoglar hizmete açılmıştır. Bu faaliyetlerin gerçekleşmesinde yurtiçi ve yurtdışı Yahudi STK'ların sunduğu desteğin yanı sıra

⁶⁷ Abilov, "The Azerbaijan-Israel relations", s. 319.

⁶⁸ İsrail'de resmi bir kurum olup dünya genelinde Yahudilerle ilgilenmeye odaklanır. Hakkında geniş bilgi için <https://www.jewishagency.org/> linkine bakılabilir.

⁶⁹ Bu kuruluş dünyanın farklı yerlerindeki Yahudi yaşamıyla ilgilenir. Hakkında geniş bilgi için <https://www.jdc.org/> linkine bakılabilir.

⁷⁰ Bu kuruluş özellikle Kafkaslarda Yahudi yaşamıyla ilgilenmektedir. Hakkında geniş bilgi için <https://thevaad.com/> linkine bakılabilir.

⁷¹ Elixanova, "Azerbaycan qedim multikultural deyerler diyarı", s. 34.

Azerbaycan devleti de ciddi finansal destek göstermektedir. Bu sinagoglarda hizmet veren din adamları temelde İsrail olmak üzere yurtdışında farklı dini okullarda eğitim almış kişilerdir.⁷²

Azerbaycan Yahudilerinin Azerbaycan'da ve İsrail'de oluşturduğu kültürel kurumlar, dernekler ve STK'lar mevcuttur. Azerbaycan'daki oluşumlar temelde Bakü ve Ku-ba'dadır. Devlet tarafından da desteklenen bu oluşumlar aynı zamanda taraflar arasında lobi faaliyeti yürütmede işlevsel rol üstlenmişlerdir. Daha SSCB'nin yıkılmasına az kala, Yeniden Yapılandırma/Perestoyka döneminde Azerbaycan'da Alef Gençler Kulübü ve Yahudi Kültür Merkezi tesis edilmiştir. SSCB'nin ardından 1990'ların başında Yahudiler Bakü'de Azerbaycan ve İsrail toplumu arasında ilişkilerin geliştirilmesi için dernek oluşturmuşlardır. Derneğin ismi, söz konusu iki ülkenin isimlerinin ilk hecelerinden mülhem Aziz olup aynı adlı yayını da mevcuttur ve her iki ülke tarafından akredite edilmiştir. Sivil ve kültürel aktiviteler düzenleyen bu dernek Haydar Aliyev Fonu tarafından finansal olarak desteklenmektedir. Bu derneğin İsrail'deki karşılığı Uluslararası Azerbaycan İsrail Dostluk Derneği adıyla İsrail'e göç etmiş Azerbaycan Yahudilerini de bir araya getirmektedir. Azerbaycan'daki Yahudi STK'ları milli ve dini törenlerin şaşılağı şekilde geçirerek ülke Yahudilerinin, özellikle gençlerin kimlik bilincini koruyan ve geliştiren çeşitli aktiviteler teşkil etmektedirler. Onlar bu amaçla spor, sanat, bilim, kültür vs. alanlarında etkinlikler düzenlemekte, araştırma ve yayın faaliyetinde bulunmakta, nitekim hayırseverlik ve yardım faaliyetleri yapmaktadırlar. Azerbaycan devleti Yahudilerin kimlik bilincini geliştirmelerini engellememekte, bilakis kendi inançlarını, dillerini, tarihlerini ve kültürlerini öğrenmeleri için onlara her türlü desteğı sunmaktadır. 1995'ten itibaren Yahudiler İbrani takviminde yılbaşı olan Roş ha-Şana'yı törenle kutlamakta ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı bu törene tebrik mesajı göndermektedir. Kırmızı Kasaba'da tesis edilen Dağ Yahudileri Müzesi, Bakü'de açılan Holokost Müzesi yeni nesillere kimlik bilincini kazandırmaktadır. 1992'de kurulan Yahudi Kadın Cemiyeti ve 1996'da kurulan Havva Kadın Derneğı gibi STK'ların hedef kitlesi yardıma muhtaç Yahudi aileleridir. American Jewish Joint Distribution Committee STK'sı Azerbaycan'daki faaliyetleri sonucu Hesed Gerşon Yardım Derneğı, Yahudi Kültür Merkezi, Hillel Öğrenci Derneğı ve bir anaokulu tesis edilmiştir. Sohnut temelde Bakü olmak üzere Yahudilerin yaşadığı diğer şehirlerde eğitim programları teşkil etmiş ve Amışav Gençlik Kulübü'nü tesis etmiştir. 300'den fazla üyesiyle Makkabi Spor Kulübü spor müsabakalarına katılmaktadır. Azerbaycan'daki Yahudi kurumlardan bahsederken Mişpaha Video-kulübü adlı bir oluşumdan, yine dört farklı Yahudi yayınından bahsedilmektedir. Bu dergi ve bültenler aylık yayınlar olup bunlardan *Naş İsrail/Bizim İsrail* Bakü'deki İsrail Büyükelçiliğı ve Yahudi Kültür Merkezi tarafından yayımlanmaktadır. *Or Şelanu/Nurumuz* adlı dergi American Jewish Joint Distribution Committee'ye bağı Yahudi Kültür Merkezi'nin yayınıdır. Aziz, Hillel Öğrenci Derneğı ve Hesed Gerşon Derneğı gibi kuruluşlar da aylık bültenler yayımlamaktadır. Ayrıca, Kırmızı Kasaba'daki Yahudi cemaat-

⁷² Nasibli, *Azerbaycan'da devlet siyaseti olarak çokkültürcülük*, s. 67, 70, 72; Qeribli, "Azerbaycanda Yehudi icması", <https://www.baki-xeber.com/siyaset/117402.html>; "General information on Azerbaijani Jewish organizations", <http://jewseurasia.org/page423>.

tinin *Birlik, Yedinstvo, Gudyal* gibi yayınları bulunmaktadır.⁷³ Bunlar dışında internette Yahudilere ait farklı siteler ve sosyal medya hesaplarına rastlanmaktadır. Bunlar temelde profesyonel olmayan girişimler olup Azerbaycan Yahudileri hakkında güncel gelişmeleri takip etmek için faydalı oluşumlardır. Yine, yurtdışı ticari ağına kolay entegre olma imkânına sahip olan Azerbaycan Yahudilerinin farklı büyüklükte iş ve üretim kuruluşları da bulunmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti kanunları ülkede bulunan tüm azınlıkların eğitim hakkunu temin etmekte, kendi dilleri ve inançlarını öğrenme haklarını tanımaktadır. Bu bağlamda Yahudilere de dini ve seküler eğitim imkânları oluşturulmuştur. Dini eğitimler için sinagogun yanı sıra *yeşiva* (dini müfredat esasına dayalı eğitim kurumu) tesis edilmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında kurumsal olarak dini eğitim mevcut değilken 1996 yılından itibaren Bakü'de Dağ Yahudilerine ait sinagogda dersler vermeye başlamıştır. Buradaki öğretmenler yerli veya yurtdışından gelen Yahudiler olup zamanla rotasyon uygulamasıyla yerleri değiştirilebilir. Ayrıca, Vaad le-Hatzola'nın desteği ile 1999-2001'de Kırmızı Kasa-ba'da kurulan *yeşiva* da Yahudi dini öğretilerinin tedrisine odaklanmıştır. Kırmızı Kasa-ba'da eski Gileki sinagogu tadilatından geçerek Yahudilere dini eğitim veren bir merkeze dönüşmüştür. Şemirat ha-Şem olarak adlandırılan bu *yeşiva* halk arasında Yahudi Koleji olarak bilinmektedir ve burada din dersleriyle birlikte bilgisayar, yabancı diller ve devlet okul müfredatına takviye mahiyetinde dersler verilmektedir. Bu kurumlardaki eğitim Yahudilere inançlarının esasını ve tarihlerini öğretmeyi hedeflemiştir ve sadece gençlere değil ileri yaştaki Yahudileri de muhatap alır. Azerbaycan laik devlet olması hasebiyle dini eğitim veren kurumların eğitimi formel olup resmi eğitimden kişiyi muaf kılmaz. Yahudilerin resmi eğitimi ülke kanunlarına göre seküler eğitim kurumlarında icra edilmektedir. Azerbaycan'da ya devlet okullarında Yahudi öğrenciler için özel sınıflar oluşturulmuş ya da müstakil şekilde Yahudi okulları açılmıştır. Bu bağlamda Bakü'de bir, Kırmızı Kasaba'da iki devlet okulunda Yahudi öğrenciler için özel sınıf uygulaması tatbik edilmektedir. Bu sınıflardaki öğrenciler devlet okullarındaki resmi müfredat ile birlikte ilgili Yahudi kurumlar tarafından hazırlanmış Yahudi inancı, tarihi ve kültürü hakkında dersler de görmekte, özel gün ve bayramlarda düzenlenen programlar ve aktivitelerle Yahudi yaşamıyla ilgili bilgi ve görgülerini arttırmaktadırlar. Resmi eğitim dili yerli dilde ve Rusça olup yabancı dil olarak İngilizce ve Fransızcanın yanı sıra İbranice de öğretilmektedir. Bu sınıflardaki öğretmenlerin maaşları ve okul harcamaları devlet tarafından ödenmekte, öğrencilerin dini programlara ilişkin diğer özel masrafları ise Yahudi kuruluşlar tarafından karşılanmaktadır. Bunun dışında, biri Bakü'de diğeri Kırmızı Kasaba'da bulunan ve sadece Yahudi öğrencilerine hizmet eden özel okullar da mevcuttur. "Toleransın Adresi Azerbaycan" projesi kapsamında Haydar Aliyev Fonu ve Uluslararası Or Avner Derneği'nin mali desteğiyle

⁷³ Murinson, "The ties between Israel and Azerbaijan", s. 15; Elixanova, "Azerbaycan qedim multi-kultural deyerler diyarı", s. 34; Nasibli, *Azerbaycan'da devlet siyaseti olarak çokkültürcülük*, ss. 69-72, 92; Guseinov, "The main development trends in bilateral relations between Azerbaijan and Israel", s. 43; Qeribli, "Azerbaycanda Yehudi icması", <https://www.bakixeber.com/siyaset/117402.html>; "General information on Azerbaijani Jewish organizations", <http://jewseurasia.org/page423>; Salmanov, "Geçmişten bugüne Azerbaycan Yahudileri", <https://www.salom.com.tr/haber/117498/gecmisten-bugune-azerbaycan-yahudileri>; World Jewish Congress, "Azerbaijan", <https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/AZ>.

Bakü'de Habad Or Avner okulu tesis edilmiştir. İleri teknoloji ile donatılmış, modern ve gösterişli bir kurum olan bu okul 4 Ekim 2010 tarihinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ve Uluslararası Or Avner Derneği başkanı ve aynı zamanda Bağımsız Devletler Topluluğu Yahudi Örgütleri Federasyonu başkanı olan Lev Levayev'in şahsen katılımları ile açılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı okul müfredatı takip edilmekle birlikte burada Yahudi inancı, tarihi ve kültürü hakkında dersler de verilmektedir. Okulun resmi eğitim dili Rusça olup İbranice de öğretilmektedir. Öğrencilerdeki bilinç düzeyini arttırma hedefiyle özel gün ve bayramlarda etkinlikler ve aktiviteler düzenlenmektedir. Öğretmenler yerli Yahudilerle birlikte İsrail'de ve Rusya'da dini merkezlerde eğitim görmüş kişilerden oluşmaktadır ve dini müfredatı da yurtdışındaki bu merkezler temin etmektedir. Dinle ilgili dersler verilse de buranın bir din okulu olmadığı ifade edilir. Bu okulda başarılarıyla dikkat çeken öğrenciler yurtdışında saygın üniversitelere gönderilmektedir.⁷⁴ Bunlar dışında, ülkede üç Yahudi anaokulu ve Bakü Devlet Üniversitesi'nde Şarkiyat Fakültesi'ne bağlı İbranice bölümü faaliyet göstermektedir. Bu bölüm sadece Yahudilere yönelik olmayıp devletin ilgili kurumu tarafından yapılan giriş sınavlarında yeterli puanı alabilen her inanç ve etnisiteden öğrenciler de eğitim alabilirler.

Sonuç

Nüfusunun neredeyse tamamı Müslüman olan Azerbaycan'da farklı etnik ve dini azınlıklar yaşamaktadır ve Yahudiler de bunlardan biridir. Yahudiler eski dönemlerden itibaren burada yaşamıştır ve günümüzde de yaşamaya devam etmektedir. Yahudilerin Azerbaycan topraklarına yerleşme tarihi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüşse de bu tarih 1.000 yıldan daha uzun süre olarak hesaplanabilir. Yahudilik içerisindeki farklı akım ve cemaatlerin temsilcileri tarih boyunca burada yaşamışlardır. Azerbaycan'daki en eski Yahudi topluluk, kaynaklarda Dağ Yahudileri ismiyle bilinen Cuhuri/Cuhut isimli topluluktur. Bu grup dışında Azerbaycan'da Kırımçaklar, Buhara Yahudileri, Kürt Yahudiler, Ger Subbotnikler, Avrupa Yahudileri/Aşkenazim ve Gürcistan Yahudileri/Gurjim adlı gruplar da yaşamıştır. 20. yüzyılın ortalarında İsrail kurulunca bir kısım Yahudi oraya, yine aynı yüzyılın sonlarında SSCB dağılınca bazıları da İsrail'e ve farklı batı ülkelerine göç etmişlerdir. Bu nedenle günümüzde Yahudilerin sayısı ciddi ölçüde azalmıştır ve farklı parametrelerle yapılan hesaplamalara göre bu sayı 7.500 ile 15.500 arasında değişmektedir. Günümüzde Azerbaycan'da sadece Dağ Yahudileri, Avrupa Yahudileri ve Gürcistan Yahudileri yaşamaktadır.

⁷⁴ Cabir Osmanlı, "Azerbaycan Dağ Yahudilerinin eğitim-öğretim faaliyetlerinin tarihi ve günümüzdeki eğitim kurumları", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 7/1, 2021, ss. 792, 795-798; Elixanova, "Azerbaycan qedim multikultural deyerler diyarı", s. 34; Nasibli, *Azerbaycan'da devlet siyaseti olarak çokkültürcülük*, ss. 72-73, 98-99; Qeribli, "Azerbaycanda yehudi icması", <https://www.baki-xeber.com/siyaset/117402.html>; Salmanov, "Geçmişten bugüne Azerbaycan Yahudileri", <https://www.salom.com.tr/haber/117498/gecmisten-bugune-azerbaycan-yahudileri>; "General information on Azerbaijani Jewish organizations", <http://jewseurasia.org/page423>; "Our Mosdos in Baku, Azerbaijan", Vaad L'Hatzolas Nidchei Yisroel, <https://www.thevaad.com/cities/baku> (erişim tarihi: 18.04.2022); Simantov, Şmuel, "Yevreyskaya škola v Baku", *STMEGI*, https://stmegi.com/gorskie_evrei/posts/42993/evreyskaya-shkola-v-baku/ (erişim tarihi: 18.04.2022).

Azerbaycan Yahudileri yaşadıkları ortamda yerli Müslümanlar tarafından dışlanmış ve baskıya maruz kalmamış, bu topraklar hem tarihte hem günümüzde onlar için güvenilir bir liman olmuştur. Önceleri temelde köylerde yaşayan Yahudiler 20. yüzyıldan itibaren şehirleşmiş, aralarından pek çok bilim, sanat, spor, üretim vs. farklı meslek dallarında dünya çapında temayüz eden insanlar çıkmıştır. Yahudiler ülkede hoşgörü ve tolerans ortamının sağladığı imkânlarla topluma entegre olmuş, karışık evlilikler yapmış, hatta bu uyum neticesinde bazıları asimile olmuş veya kimlik bilincini büyük ölçüde kaybetmiştir. SSCB döneminde uygulanan din ve kimlik politikası gibi dışsal, Yahudilerin yerli halka uyum sağlamak için geleneksel kılık kıyafetlerini güncellemeleri, çocuklarına yerli isimler koymaları vs. gibi dâhili sebepler sonucunda günümüzde birisinin Yahudi olup olmadığının tespiti çok zorlaşmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığının kazanılmasının ardından Yahudilerin hayatında yeni dönem başlamış, kimlik bilincini geliştiren faaliyetlerin önü açılmıştır. Azerbaycan'da Yahudi düşmanlığı ve antisemitizm olmamış, yurtdışı kökenli bazı taciz girişimleri güvenlik birimleri tarafından engellenmiştir. Genel olarak Azerbaycan'da devlet ve halk nezdinde Yahudilerin hak ettikleri konuma gelmeleri kabul görmüş, ehil oldukları takdirde önemli görev ve yetkilerin onlara verilmesi olağan karşılanmıştır.

Günümüzde Azerbaycan yasaları Yahudilerin kendi inançlarını özgürce yaşama, kültür ve değerlerini muhafaza etme hakkını tanımaktadır. Ülkedeki serbest ortamın verdiği imkânları değerlendiren Yahudilere kurumsallaşmış, farklı dernekler ve STK'lar oluşturmuşlardır. Bu kuruluşlar İsrail ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde köprü rolü vazifesini de görmektedir. Nitekim Azerbaycan Yahudileri sahip oldukları küresel ağ vasıtasıyla uluslararası kurumlarda ve devletler nezdinde Azerbaycan lehine lobi faaliyetlerinde aracılık da etmektedirler. Ayrıca, Yahudilerin ibadet ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için sinagoglar ve okullar tesis edilmiş, kültür merkezleri kurulmuş, gençler için farklı aktiviteler düzenlenmiştir. Ülkede Yahudilere ait müzeler ve yayınlarla tarih ve güncel durumları hakkında bilgiye ulaşmaları kolaylaştırılmış, kimlik bilincini besleyen türlü aktivitelerin önü açılmıştır. Devlet ve ülkedeki Yahudi STK'lar dışında, küresel çapta faaliyet gösteren birtakım Yahudi hayır kurumları yaptıkları hayırsever faaliyetler ve yatırımlarla, Azerbaycan'da Yahudi kimliğinin muhafazası için her türlü imkânlar oluşturulmuştur. Tüm bu imkânların sağladığı atmosferde günümüzde Yahudiler ülkede müreffeh yaşamlarını sürdürmekte, ülkeye yaptıkları hizmetlerle Azerbaycan toplum mozağinde ehemmiyetli bir konum tutmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Abilov, Shamkhal, "The Azerbaijan-Israel relations: a non-diplomatic but strategic partnership", *USAK Yearbook of International Politics and Law*, USAK, Ankara 2010, ss. 317-331.
- Ahmadoy, Tural, "Modus Vivendi: Jewish minority within Muslim majority", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, ss. 825-834.
- Altşuler, Mordehay, *Yehudey Mizrah Kavkaz: toldot ha-Yehudim ha-Harariim mi-reşit ha-mea ha-teşa esre*, Ben Zvi, Yerusalayim 1990.
- Altuncu, Abdullah ve Tercanlı, Akın, "Kilis Yahudi Cemaat ve Onlardan Kalan Bir Miras: Kilis Sinagogu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52, 2022, ss. 287-322.

- Azerbaijan: Mountain Jews, Urban Muslims*, eds. Nina Ben-zoor, Museum of Music and Ethnography, Haifa 1992.
- Barouk, Rabbi Israel, *The Jews of Azerbaijan*, Berkeley Press, Moorpark 2017.
- Beizer, Michael, "Azerbaijan", vol. II, *Encyclopaedia Judaica*, 2nd ed., s. 767.
- Cliffon, J.M. ve dğr., *Sociolinguistic situation of the Tat and Mountain Jews in Azerbaijan*, SIL International, 2005.
- Çankara, Özden Pınar ve Çankara, Yavuz, "İran ve Ermenistan gölgesinde İsrail'in Azerbaycan ile stratejik ilişkileri", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 7/13, 2022, ss. 1-21.
- Danilova, Svetlana, *Mountain Jews: in history and our time*, New York 2021.
- DellaPergola, Sergio, "World Jewish population 2019", *American Jewish Year Book 2019: the annual record of the North American Jewish communities since 1899*, ed. Arnold Dashefsky and Ira M. Sheskin, Springer, Cham 2019, ss. 263-353.
- Elixanova, Ayna, "Azerbaycan qedim multikultural deyerler diyarı: Yehudi milli-menevi irsinin qorunması", *Risale: Elmi Araştırmalar Jurnalı*, 18/1, 2020, ss. 31-35.
- Fischel, Walter J., "Azerbaijan in Jewish history", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 22, 1953, ss. 1-21.
- Fischel, Walter Joseph, "Azerbaijan", vol. II, *Encyclopaedia Judaica*, 2nd ed., s. 766.
- Goluboff, Sascha L., "Are they Jews or Asians? a cautionary tale about Mountain Jewish Ethnography", *Slavic Review*, 63/1, 2004, ss. 113-140.
- Guseinov, Rashad, "The main development trends in bilateral relations between Azerbaijan and Israel", *The Caucasus & Globalization*, 2/1, 2008, ss. 41-48.
- Gut, Arye, "Why did Israel choose Azerbaijan?", *JerusalemPost*, <https://www.jpost.com/blogs/news-from-arye-gut/why-did-israel-choose-azerbaijan-504474> (erişim tarihi: 20.05.2022)
- Krasutskaya, Varvara, "Lost tribe of Israel: the Jews of Daghestan", *Pro Georgia: Journal of Kartvelological Studies*, 28, 2018, ss. 235-256.
- Kuchins, Andrew C. ve dğr., *Azerbaijan in recommending Eurasia: foreign economic and security interests*, CSIS/Rowman Littlefield, Washington/Lanham 2016.
- Melton, J. Gordon, "Molokans", *Religions of the world: a comprehensive encyclopedia of beliefs and practices*, vol. IV, Greenwood Press, Santa Barbara 2010, 2nd ed., ss. 1926-1927.
- Melton, J. Gordon, "Sabbatarianism", *Religions of the world: a comprehensive encyclopedia of beliefs and practices*, vol. VI, Greenwood Press, Santa Barbara 2010, 2nd ed., ss. 2489-2490.
- Minahan, James, "Juhuro", *Ethnic groups of North, East and Central Asia: an encyclopedia*, Greenwood Press, Santa Barbara 2014, ss. 123-127.
- Murinson, Alexander, "Opportunities and challenges in Israeli-Azerbaijani relations", *Caucasus International*, 2/2, 2012, ss. 177-187.
- Murinson, Alexander, "The ties between Israel and Azerbaijan", *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, Ramat Gan: Bar Ilan University, 2014.

- Musayev, Elshan, *Azerbaycan'da Hristiyanlık ve çağdaş Hristiyan akımları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul 2005.
- Nasibli, Malak, *Azerbaycan'da devlet siyaseti olarak çokkültürcülük*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara 2019.
- Osmanlı, Cabir, "Azerbaycan Dağ Yahudilerinin eğitim-öğretim faaliyetlerinin tarihi ve günümüzdeki eğitim kurumları", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 7/1, 2021, ss. 779-824.
- Osmanlı, Cabir, *Azerbaycan Dağ Yahudileri (tarihi, dini ve sosyo-kültürel açıdan bir araştırma)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi, Bursa 2021.
- Perdue, Thomas H., *Passover & Sukkot*, Author House, Bloomington 2011.
- Polat, Kemal, "Azerbaycan'da Yahudilik ve Dağ Yahudileri", *Bütün Yönleriyle Yahudilik*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2012, ss. 149-165.
- Qeribli, Mehemmedeli, "Azerbaycanda yehudi icması: dünya ölkelerinde bütün milli azlıkların hesed apardığı toplum", *Bakı Xeber*, 40: 10 (02.03.2021) <https://www.baki-xeber.com/siyaset/117402.html> (erişim tarihi: 13.05.2022).
- Salmanov, Murad, "Geçmişten bugüne Azerbaycan Yahudileri", *Şalom Gazetesi*, 10.02.2021, <https://www.salom.com.tr/haber/117498/gecmisten-bugune-azerbaycan-yahudileri> (erişim tarihi 05.02.2022)
- Sharabi, Rachel, "Dual liminality: marriage rituals of the Mountain Jews in a changing social context", *Journal of Ritual Studies*, 25/1, 2011, ss. 25-44.
- Simantov, Şmuel, "Yevreyskaya şkola v Baku", *STMEGI*, <https://stmegi.com/gorskie-evrei/posts/42993/evreyskaya-shkola-v-baku/> (erişim tarihi: 18.04.2022).
- Slutsky, Yehuda and Feldman, Eliyahu, "Azerbaijan", vol. II, *Encyclopaedia Judaica*, 2nd ed., ss. 766-767.
- Ulgul, Murat, "Transformation in Israel's traditional partnership and its relations with Azerbaijan", *Politics of Conflict and Cooperation in Eurasia*, eds. Ozgur Tufekci ve dğr., Cambridge Scholar Publishing, Newcastle upon Tyne 2018, ss. 114-132.
- Vladimirsky, Irena, "Caucasus and Central Asia: Jews in the Caucasus", *Encyclopedia of the Jewish Diaspora: origins, experiences and culture*, vol. III, ed. M. Avrum Ehrlich, Greenwood Press, Santa Barbara 2009.
- Williams, Victoria, "Juhuro", *Indigenous Peoples: an encyclopedia of culture, history, and threats to survival*, eds. Victoria R. Williams, Greenwood Press, Santa Barbara 2020, II, ss. 508-512.
- Zeyneddin, Namiq, "Azerbaycan'da Yehudilik", *Dövlət ve Din: ictimai fikir toplusu*, 2/10, 2009, ss. 31-34.
- "Azerbaidjan", *Elektronnaya Evreyskaya Ençiklopediya*, <https://eleven.co.il/article/10098> (erişim tarihi: 24.01.2022).
- "Azerbaijan opens first trade office in Israel to boost economic ties", <https://www.timesofisrael.com/azerbaijan-opens-first-trade-office-in-israel-to-boost-economic-ties/> (erişim tarihi 29.05.2022)

- “Azerbaijan”, World Jewish Congress, <https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/AZ> (erişim tarihi: 08.01.2022)
- “Azerbaycan’da bulunan az nüfuslu halklar”, https://www.azerbaijans.com/content_1703_tr.html (erişim tarihi: 21.03.2022)
- “EAJC Director General visits Baku”, <http://jewseurasia.org/page84/news51872.html> (erişim tarihi: 08.01.2022)
- “General information on Azerbaijani Jewish Organizations”, <http://jewseurasia.org/page423> (erişim tarihi: 05.04.2022).
- “MFA: Azerbaijan supports two-state solution of Israeli-Palestinian conflict”, <https://www.azernews.az/nation/165954.html> (erişim tarihi: 18.04.2022)
- “Our Mosdos in Baku, Azerbaijan”, Vaad L’Hatzolas Nidchei Yisroel, <https://www.thevaad.com/cities/baku> (erişim tarihi: 18.04.2022)
- “Qeyri İslam Dini İcmaları”, Azərbaycan Respublikası Dini Kurumlarla İş Üzre Dövlət Komitəsi, <https://scwra.gov.az/upload/editor/files/Dini%20qurumlar/QEYR%C4%B0-%C4%B0SLAM%20%20D%C4%B0N%C4%B0%20%20%C4%B0CMALARI.pdf> (erişim tarihi: 12.05.2022)
- “The State of Israel”, <https://mfa.gov.az/en/category/asiya-ve-okeaniya/israil> (erişim tarihi: 25.05.2022)
- “History of the Azerbaijan Jewish Community”, <http://jewseurasia.org/page258> (erişim tarihi: 10.07.2022).
- <http://www.ashkenazijews.az/>
- <https://az.amerisitestorage.com/7303-historic-sites-in-azerbaijan.html> (erişim tarihi: 30.01.2022).
- <https://jewishheritage.org/jewish-heritage-in-azerbaijan> (erişim tarihi: 29.01.2022).
- <https://jewish-museum.az/en/>
- <https://stmegi.com/>
- <https://thevaad.com/>
- <https://www.jdc.org/>
- <https://www.jewishagency.org/>